

OSMANLI DÖNEMİ
YAHUDİLİK ELEŞTİRİLERİ
(15.-16. Yüzyıl)

Fuat AYDIN

Eskiyeni Yayınları: 88

OSMANLI DÖNEMİ YAHUDİLİK ELEŞTİRİLERİ
(15.-16. Yüzyıl)

Fuat AYDIN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

1. Baskı: Aralık 2020

ISBN: 978-605-5978-98-3

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.eskiyeni.org • e-mail: fcr@fcr.com.tr

OSMANLI DÖNEMİ
YAHUDİLİK ELEŞTİRİLERİ
(15.-16. Yüzyıl)

Fuat AYDIN

Ankara 2020

Fuat AYDIN

1965'te Gümüşhane Şiran'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. 1987 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Dört yıl Ankara'da ve iki yıl İstanbul'da öğretmenlik yaptı. 1993 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne Dinler Tarihi araştırma görevlisi olarak girdi. 1994'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, *Ali b. Rabben et-Taberi ve er-Redd ale'n-Nasârâ* adlı tezle yüksek lisansını ve 2000 yılında aynı enstitüde *Pavlus ve Din Anlayışının Yansımaları* adlı çalışmasıyla doktora tamamladı. 2006 yılında doçent, 2011 yılında profesör oldu. Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Aşağıda zikredilen Eskiyei Yayınları tarafından yayımlanmış telif/tercüme eserlerinin yanı sıra, çok sayıda kitap ve makalesi vardır.

Pavlus Hristiyanlığına Giriş, Ankara 2011.

Batı İslam Algısının Arkeolojisi, Ankara 2011.

Birunî ve Şehrîstânî'nin İzinde Dinler Tarihi Yazıları, Ankara 2012.

George Dumezil'den Dinler Tarihi Dersleri, Ankara 2012.

Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, Ankara 2013.

Klasik Çin Düşüncesine Giriş, Ankara 2018.

Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Ankara 2018.

Talal Asad, *İntihar Eylemleri*, Ankara 2012.

Dinler Tarihi İncelemelerinde Çağdaş Yaklaşımlar (1945'den Günümüze), (edt.) Ankara 2013.

Bruce G. Trigger, *Arkeolojik Düşünce Tarihi*, Ankara 2014.

Kur'an'daki Hanîf/ler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar, Ankara 2016.

William Brede Kristensen, *Dinin Anlamı-Dinî Eylemlerin Fenomenolojik Okunuşu*, Ankara 2017.

James L. Cox, *Kutsal İfade Etmek Din Fenomenolojisine Giriş*, Ankara 2018.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ-----	9
GİRİŞ: İSLAM REDDİYE GELENEĞİ VE YAHUDİ KARŞITI REDDİYELER-----	13

BİRİNCİ BÖLÜM 15. YÜZYIL REDDİYELERİ

I. Bir Nev-Müslimin Yahudilik Reddiyesi <i>Risâletü'İlzâmi'l-Yehûd Fî Mâ Ze'Amû Fî't-Tevrât Min Kıbeli 'İlmi'l-Kelâm</i> -----	25
a. <i>Risâletü'İlzâmi'l-Yehûd Fî Mâ Ze'a'mû Fî't-Tevrât Min Kıbeli 'İlmi'l-Kelâm</i> Abdulallâm (ö. 1512'den sonra!)-----	39
b. رسالة إلزام اليهود فيما زعموا في التوراة من قبل علم الكلام (؟ بعد 1512) عبد العلام -----	49
II. Bir Endülüs Yahudi'sinden Osmanlı Başdefterdarlığına, Abdüsselâm el-Mühtedi el-Muhammedî ve <i>Risâletü'l-Hâdiye</i> 'si Üzerine Bir Araştırma-----	61
a. <i>Risâletü'l-Hâdiye</i> Abdusselâm el-Muhtedî el-Muhammedî-----	91
b. رسالة الهادية عبد السلام المهتدي المحمدي -----	105

İKİNCİ BÖLÜM 16. YÜZYIL REDDİYELERİ

III. Konjonktürün Ürettiği, Yahudi-Karşıtı Bir On Altıncı Yüzyıl Reddiyesi: <i>Kitâbu Keşfi'l-Esrâr Fî İlzâmi'l-Yehûd Ve'l-Ahbâr</i> -----	125
a. <i>Kitâbu Keşfi'l-Esrâr Fî İlzâmi'l-Yehûd Ve'l-Ahbâr</i> Yusuf ibn Ebî 'Ubeyde ed-Deyyân-----	165

IV. Taşköprizâde Ahmed B. Mustafa'nın (910/968) <i>Risâle Fîr-Redd 'Ale'l-Yehûd</i> Adlı Risâlesi -----	215
a. <i>Risâle Fîr-Red Ale'l-Yehûd</i> -----	237
b. رسالة في الرد علي اليهود -----	247
İNDEKS -----	259

TRANSLİTARASYONDA KULLANILAN ALFABE

آ	â
ث	<u>s</u>
ح	ḥ
خ	ḫ
ذ	<u>z</u>
ص	ṣ
ض	ẓ
ط	ṭ
ظ	ẓ
ع	‘
غ	ġ
غا	ġâ
ق	q
قآ	qâ
ك	ñ
و	û
ي	î

ÖN SÖZ

Her kitabın olduğu gibi, bu kitabın da bir hikâyesi var. Hikâye 2003 yılında gittiğim ve üç ay kaldığım Birmingham’da başladı. Birmingham Üniversitesi, Hıristiyan-Müslüman İlişkileri Merkezi’nin önemli akademisyenlerinden ve Türkiye’den birçok kişiye de doktora tez danışmanlığı yapmış olan David Thomas, 2020’de on yedi cilde ulaşan “Christian-Muslim Relations, A Bibliographical History” adlı bir projenin hazırlıklarını yürütüyordu. Kendisine proje bağlamında Osmanlı dönemi reddiyelerini hazırlayabileceğimi söylemiştim, o da kabul etmişti. Türkiye’ye döndükten sonra Osmanlı döneminde yazılmış Hıristiyanlık karşıtı reddiyeleri tespit etmek amacıyla, Süleymaniye dâhil ulaşılabildiğim bütün yazma kataloglarını taradım. Hıristiyanlık karşıtı reddiyelerinden -19. yüzyılda yazılmış ve matbu olanların bir kısmı daha önce Mehmet Aydın tarafından çalışıldığı için-, özellikle Osmanlı Klasik dönemi olarak adlandırılan yazılmış ve el yazması halinde olanları tespit etmeye çalıştım. Ancak gözlerim reddiye aramaya alışık hale geldiğinden, Yahudilere karşı yazılmış olanları da tespit etmeye başlamıştım. Yahudilik karşıtı on beşinci ve on altıncı yüzyılda kaleme alınmış olan dört reddiye buldum: Abdüllallâm, *Risâletü ilzâmi’l-yehûd fî mâ za’ûmû fi’t-tevrât min kıbeli ‘ilmi’l-keîlâm*; Abdüsselam el-Mühtedi el-Muhammedi, *Risâletü’l-hâdiye*; Yusuf b. Ebî Abdüddüyyân *Keşfü’-esrâr fi ilzâmi’yehûd ve’l-ahbâr* ve Taşköprizâde, *Risâle fi’r-redd ‘ale’l-yehûd*.

Hıristiyanlık hakkındakilerden birini yüksek lisans tez konusu olarak bir öğrencime verdim. Ancak Arapça olanlardan İskender b. Ahmed Feylosof et-Trabzonî’nin¹ metnini tercüme etmenin haricinde bulduğum diğer reddiyeler üzerinde çalışmayı bırakmıştım.²

Öte yandan tespit ettiğim ve bir kısmı Arapça bir kısmı Osmanlıca olan bu Yahudilik karşıtı reddiyeleri, fırsat buldukça haklarında yaptığım araştırmalarla birlikte yayına hazırlamaya çalıştım. Ancak araya başka çalışmalar girdi, dolayısıyla yaptıklarımın üzerine bir şey ekleme fırsatı bulamadığım gibi, geri kalanlar hakkında da yeni bir şey yapmam mümkün olmadı. Üzerine çalıştığım reddiyelerden Yusuf b. Ebî Abdüddeyyân, *Kitâbu Keşfi’l-esrâr fi ilzâmi’l-yehûd ve’l-ahbâr* adlı Osmanlıca metnini, dört farklı nüshasını karşılaştırarak latinize etti-

¹ Trabzonî’nin bu metnine dair bir çalışma daha sonra Muhammet Tarakçı tarafından yapıldı ve yayımlandı. “İskender b. Ahmed et-Trabzonî’nin Hıristiyanlığa Reddiyesi” *Türkiye’de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, 04-06 Aralık 2009, Ankara, 2010, 305-318.

² Klasik Osmanlı dönemi Hıristiyanlık karşıtı reddiyelerin bir kısmı hazırlanmış geri kalanları hazırlanmaktadır. Tamamlandıklarında onlar da bu şekilde kitap haline getirilerek yayınlanacaktır.

ğim ve başına da bir giriş ekleyerek hazırladığım çalışmanın araştırma kısmını, ancak 2015 tarihinde düzenlenen Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nde tebliğ olarak sunmam mümkün oldu. Söz konusu tebliğ daha sonra tam metin olarak da yayımladım.

Bu arada 2003'te tespit ettiğim ve üzerinde çalıştığım Yahudilik karşıtı reddiyeler, Camilla Adang'ın başında bulunduğu bir grup akademisyen tarafından bir araştırma projesine konu edinildiklerini öğrendim. Bu gruptan Pfeiffer, bu kitapta yer verdiğim dört reddiyeden Yusuf b. Ebî Abdüdeyyan'ın metni üzerine bir araştırma makalesi yayımladı. Diğer üçü ise Camilla Adang ve Sabina Schmidtke tarafından giriş, İngilizce çeviri ve tahkikli olarak hem müstakil makaleler hem de başka metinlerin yer aldığı iki kitapta farklı zamanlarda yayımlandılar.³ Bunun üzerine şimdiye kadar yaptığım ve yarım kalmış olan çalışmalara, Adang ve arkadaşlarınıninkileri de dikkate alarak noksan bıraktıkları yerleri tamamlayarak ve yanlış yaptıkları yerleri⁴ düzelterek son hallerini verdim. Bunlardan ikisini *darulfunun ilahiyat*'da, bir diğerini ise *Oksident*'te yayımlandım. Daha önce, metin içindeki atıflar ve reddiyeler bağlamında ele alınmaları dışında Türkçede haklarında herhangi bir çalışma bulunmadığından yayımlanmış olan bu yazılar, çok ufak değişiklikler dışında yayımlandıkları şekilleriyle, toplu olarak ulaşılabilirliklerini sağlamak amacıyla elinizdeki kitapta bir araya getirildiler.⁵

Kitap, İslam reddiye geleneğinin ortaya çıkışı, konuları belirlenmiş bir literatür halini alışı; Yahudilik karşıtı reddiyeler ve bu reddiyelerde ele alınan konulara dair bir Giriş'le başlar. Girişten sonra dört reddiye metni ve onları konu olan makaleler yer alır. Bunların sıralaması reddiye metinlerinin telif tarihleri dikkate alınarak Abdülallâm, Abdüsselâm el-Mühtedi el-Muhammedî,

³ Bunların tam künyesi için bk. Bibliyografya.

⁴ Judit Pfeiffer'in Yusuf b. Ebî Abdüdeyyân'nın kitabı hakkında yazdığı makalede, Ebû Abdüdeyyan'ın yazılış tarihini 17. yüzyıl olarak tespit etmiş ve 16. yüzyılda yaşayan Taşkoprizâde'nin kaleme aldığı reddiyedeki benzerliklerden hareketle, birincinin kaynağının ikinci olduğu sonucuna ulaşmıştı. İbn Ebî Abdüdeyyân'ın metni hakkındaki araştırmalarımız sırasında bu tespitin yanlış, hatta tam tersinin doğru olduğunu gördük. Bu tespit Ebû Deyyân'ın metni hakkındaki araştırmamıza dile getirildiği gibi aynı zamanda, Pfeiffer'in İbn Ebî Abdüdeyyân reddiyesini konu alan uzun makalesine karşı müstakil bir eleştiri yazısı kaleme alındı ve *Ilahiyat Studies*'de yayımlandı. Fuat Aydın, "Once the First Button is Put Wrong... An Assessment of A Study by Judith Pfeiffer on *Kashf al-Asrâr fi İlzâm al-Yahûd wa-l-Ahbar* by Yûsuf ibn Abî 'Abd Al-Dayyân", *Ilahiyat Studies* 11/2, 2020.

⁵ İsmail Taşpınar, Medeniyet Üniversitesi tarafından 18 Kasım 2016'da düzenlenen sempozyumda Taşkoprizâde'nin *er-Redd 'ale'l-Yehûd* risâlesi hakkında bir tebliğ sunmuş ve tebliğ özeti de o zaman yayınlanmıştı. Yayımlanmak üzere makaleyi teslim ettikten ve elinizdeki kitabı hazırlamaya başladığımda Taşpınar'ın yazısının yayımlandığını gördüm. Ancak içeriğine bakma imkânım olmadı. İsmail Taşpınar, "Taşkoprülüzâde'nin Yahudilere Karşı Reddiyesi", *Taşkoprülüzâde'de Dil; Ahlak ve Siyaset*, (ed.) İhsan Fazlıoğlu, İbrahim Halil Üçer, İstanbul: İlem Yayınları, 2020, 247-254.

Yusuf b. Ebî Abdüddeyyan ve Taşköprizâde şeklinde yapılmıştır. Her bir reddiye hakkındaki araştırmada yazarın hayatı, reddiyenin yazıldığı bağlam, yazılış gerekçesi, kendisine atfedildiği yazara aidiyeti, el yazması nüshaları, içeriği, kaynakları ve kendisinden önceki reddiye geleneğindeki yeri ve kendisinden sonra kaleme alınmış Yahudilik karşıtı reddiyeler üzerindeki etkisi konu edilmiştir. Abdüllallâm'ın metninin tek, Abdüsselâm'ın beş; İbn Ebî Abdüddeyyân'ın dört ve Taşköprizâden'in dört metni tarafımızdan kullanılmıştır. Çevirilerde tek bir nüsha esas alınmıştır. İçlerindeki tek Osmanlıca metin olan *Keşfi'l-esrar* da dâhil tahkikli neşirlerde/transliterasyonda ise reddiyenin elimizde mevcut olan nüshalarından en eski tarihli olan ana nüsha olarak kabul edilmiş ve diğer nüshalardaki fazlalıklar ya da noksanlıklar ise dipnotlarda gösterilmiştir. Türkçe çeviri ve Arapça neşirde Tanah'tan alıntılarının yerleri tespit edildiği gibi, risâlelerdeki Osmanlı imlasıyla verilen İbranice alıntılarının, Arapça neşirinde İbranice orijinal hali, Türkçe çeviride ise İbranice metnin transliterasyonuna dipnotlarda yer verilmiştir. Osmanlıca imlasıyla yapılan İbranice alıntılar, mevcut İbranice Kutsal Kitapla karşılaştırılarak okunuşları doğru tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak risalede var olan okuma biçimleri düzeltmek yoluna gidilmemiştir.

Reddiler hakkındaki makaleler yayımlandıkları halleriyle buraya alındıklarından ve her bir reddiye yaklaşık aynı dönemin ürünleri ve aynı gerekçelerle yazılmış oldukları için, makalelerde özellikle giriş kısımlarında tekrarlar vardır. Ancak bunlar, -tashihler ve kelime değişiklikleri gibi küçük değişiklikler dışında- ilave bir çalışmayı, hatta belki bazı kısımları yeniden yazmayı gerektireceği için, orijinal hallerine dokunulmamıştır. Mesele ilk yayınlanan Yusuf b. Ebî Abdüddeyyân'ın hakkındaki çalışmada, Abdüsselâm el-Mühtedî hakkında verilen bilgiler, ulaşılan yeni kaynaklarla Abdüsselâm'a dair yapılmış olan müstakil çalışmada düzeltilmiştir. Fakat İbn Ebî Abdüddeyyân'a yapılan çalışmada düzeltilme yoluna gidilmemiş. Daha doğru bilgiler için ilgili yerlere bakılması istenmiştir.

Bilimsel çalışmalarını diğer çalışmalardan farklı kılan, çalışmanın ortaya çıkışına katkısı olan herkesin hakkının bu hakkın niteliğine uygun bir biçimde ifade edilmesidir. Dipnotlar, akademik etik gereği çalışmada istifade ettiğimiz başkalarına ait düşüncelerden/bilgilerden yararlanma tarzımızı ifade ettiğimiz yerlerdir. Bu kategoriye girmeyen katkılara teşekkürün dile getirildiği yerler ise Ön söz'lerdir. Bu yüzden herşeyden önce -Ali b. Rabben et-Taberî, *er-Red 'Ale'n-naşârâya* dair yüksek lisans tezinden dolayı reddiyelere bir aşinalığım olsa da- Osmanlı dönemi reddiyelerinin gündemime girmesine vesile olan David Thomas'a, Arapça metinleri okuyarak katkıda bulunan İrfan İnce'ye, Halim Öznurhan'a, Mesud Okumuş'a ve İhsan Kahveci'ye; metinleri okuyarak düzeltme-

lerde bulunan Süleyman Akkuş'a ve risâlelerde iktibas edilen ve Osmanlıca imlasıyla yazılmış İbranice Kutsal Kitap metinlerinin bir kısmının yerlerinin tespit ve doğru okunmasındaki katkılarından dolayı Ravza Aydın'a müteşekkirim.

Çalışmaların makaleler halinde yayınlanmasını mümkün kılan *darüfunun ilahiyat* ve *Oksident dergisi* editörlerine; son olarak kitabın okuyucuya ulaşmasını sağlayan Eskiyei Yayınları ailesine, Hüseyin Nazlıyıldın'ın şahsında teşekkür etmek isterim.

Esentepe Kampüsü
Sakarya 2020